BOLALIK DAVRIDA NUTQ RIVOJLANISHINING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Chirchiq davlat pedagogika universiteti
Pedagogika fakulteti surdo tarjimonlik yonalishi talabasi
Shoymurodova Gulida Ramazon qizi
shoymurodovagulida@gmail.com

Ilmiy rahbar : Abdurasulov Jaxongirmirzo

Annotatsiya: Ushbu maqolada bolalik davrining turli bosqichlarida (go‘daklikdan maktab yoshigacha) nutqning shakllanish qonuniyatlari, uning psixologik va fiziologik asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqotda nutqning kognitiv jarayonlar bilan bog‘liqligi, lug‘at boyligining o‘sish dinamikasi va muloqot shakllarining o‘zgarishi O‘zbekiston hamda jahon psixologiya maktablari qarashlari asosida yoritilgan.

Kalit so‘zlar: nutq rivojlanishi, ontogenez, fonematik eshitish, avtonom nutq, egotsentrik nutq, lug‘at boyligi, muloqot, maktabgacha yosh, ilk bolalik.

KIRISH

Nutq — inson psixikasining eng oliy funksiyalaridan biri bo‘lib, u nafaqat muloqot vositasi, balki tafakkur quroli hamdir. Bolalik davrida nutqning shakllanishi murakkab va ko‘p bosqichli jarayon bo‘lib, u bolaning butun intellektual va emotsional dunyosini qayta quradi. O‘zbekiston Respublikasining "Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida"gi qonunida bolalarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish davlat ta’lim dasturlarining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan [1, 42-b.]. L.S. Vigotskiy ta’kidlaganidek, nutq va tafakkurning ildizlari turlicha bo‘lsa-da, rivojlanish jarayonida ular birlashib, "nutqiy tafakkur"ni hosil qiladi [2, 118-b.]. Nutqning rivojlanishi bolaga o‘z tajribasini umumlashtirish, kattalar bilan hamkorlik qilish va o‘z xulq-atvorini boshqarish imkonini beradi [3, 72-b.]. Nutq tug‘ilishdan boshlab shakllanmaydi, balki uning uchun zamin hozirlanadi. Go‘daklik davrida (0-1 yosh) nutqning emotsional-ekspressiv shakli ustunlik qiladi [4, 88-b.]. Bolaning tashqi muhitga ilk reaksiyasi. 2-3 oylikda paydo bo‘lib, bola turli unli tovushlarni chiqaradi [5, 142-b.]. Bu nutq apparatining "mashqi" hisoblanadi. 6-7 oylikda bola bo‘g‘inlarni (ma-ma, ba-ba) takrorlay boshlaydi. Bu bosqichda fonematik eshitish (tovushlarni farqlash) jadal rivojlanadi [6, 126-b.].

E.G‘. G‘oziyev ta’kidlaganidek, bu davrda ona va bola o‘rtasidagi emotsional muloqot nutq rivojlanishining asosiy stimulyatoridir [7, 105-b.]. 1 yoshdan so‘ng bola predmetlarni nomlashga o‘tadi. Bu davr "nutqiy portlash" davri deb ataladi. Bola dastlab ko‘p so‘zlarni tushunadi (passiv), lekin kamroq gapiradi (aktiv). 1,5 yoshdan so‘ng aktiv lug‘at boyligi keskin orta boshlaydi. Bolaning o‘zi to‘qib olgan, faqat yaqinlariga tushunarli so‘zlardan foydalanishi. 2 yoshga kelib bu nutq barham topadi. 2-2,5 yoshda bola so‘zlarni bog‘lab, gaplar tuzadi. 3 yoshga kelib u oddiy grammatik qoidalarni (ko‘plik, kelishik) intuitiv darajada qo‘llay oladi. M.G. Davletshin o‘z tadqiqotlarida ta’kidlaganidek, 3 yoshli bolaning lug‘at boyligi 1000-1200 so‘zga yetishi uning muloqot imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu davrda nutq nafaqat muloqot, balki dunyoni bilish va o‘z faoliyatini rejalashtirish vositasiga aylanadi. J. Piaje bo‘yicha, bola o‘z-o‘zi bilan gaplashadi (baland ovozda o‘ylaydi). Bu nutq keyinchalik "ichki nutq"ga aylanadi. Bola endi faqat bevosita ko‘rib turgan narsasi haqida emas, balki bo‘lib o‘tgan voqealar haqida ham

mantiqiy hikoya qila oladi. 5-6 yoshga kelib bola ona tilining barcha tovushlarini to‘g‘ri talaffuz qila olishi lozim. Z.T. Nishonova ta’kidlaganidek, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq orqali "mustaqil tafakkur" shakllanadi, ya’ni bola so‘zlar yordamida sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushuntira boshlaydi.

Nutq rivojlanishi miya po‘stlog‘ining ma’lum sohalari (Broka va Vernike markazlari) bilan bog‘liq. Biroq, bu faqat biologik jarayon emas. Qo‘l barmoqlarining harakati miyadagi nutq markazlarini rag‘batlantiradi. O‘zbek pedagogikasida "besh barmoq" o‘yinlari va qo‘l mehnati bejiz targ‘ib qilinmaydi. Nutq — bu taqlid mahsulidir. Agar bola muloqot tanqisligi (deprivatsiya) muhitida bo‘lsa, uning nutqi kechikadi. V.M. Karimova o‘z asarlarida oiladagi nutqiy muhitning (kitob o‘qish, allalar, birgalikda suhbatlashish) bolaning hissiy intellektiga ta’sirini yuqori baholagan.

Hozirgi kunda bolalarda nutq kechikishi (ZRR) va turli logopedik muammolar ko‘p uchramoqda. Gadjetlarga bog‘lanib qolish (faol muloqot o‘rniga passiv tinglash), emotsional kontakt yetishmasligi, nevrologik muammolar. Bola bilan tug‘ilganidan boshlab ko‘p gaplashish, uning har bir tovushiga javob qaytarish, ertaklar o‘qib berish va uning so‘z boyligini boyitish. Nutq rivojlanishini tahlil qilishda "nutqiy onglilik" tushunchasiga e’tibor qaratish lozim. Maktabga tayyor bola nafaqat gapira olishi, balki so‘zning tarkibi, tovushlar va gap tuzilishi haqida tushunchaga ega bo‘lishi kerak. Bu uning savodxonlikni o‘zlashtirishi uchun zamin yaratadi.

Zamonaviy jamiyatdagi muammo — bolalarning nutqi "qisqa va sxematik" bo‘lib qolayotganidir. Multfilmlar va gadjetlar boladan faqat vizual idrokni talab qiladi, nutqiy javobni emas. Shuning uchun pedagogik psixologiya maktabgacha yoshda "dialogik muloqot" ni rag‘batlantirishni tavsiya etadi. Bolaga "ha" yoki "yo‘q" deb javob beriladigan savollar emas, balki "Nima uchun?", "Qanday qilib?" degan ochiq savollar berish uning nutqini murakkablashtiradi. O‘zbekistonlik olimlar, xususan E.G‘. G‘oziyev, nutq rivojlanishida "faoliyatli yondashuv"ni ilgari suradilar. Ya’ni, nutq o‘yin, mehnat va o‘qish jarayonida shakllangandagina mustahkam bo‘ladi. Bola biron bir narsani yasayotganida uni tasvirlab berishi, uning nutqini tafakkur bilan "payvandlaydi".

XULOSA

Bolalik davrida nutq rivojlanishi — bu shaxsning ijtimoiylashuv jarayonidagi eng katta yutug‘idir. Maqolada tahlil qilinganidek, nutq rivojlanishining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat. Nutq emotsional yig‘idan boshlanib, mantiqiy-grammatik nutqqacha bo‘lgan qat’iy bosqichlardan o‘tadi. Nutq faqat jonli muloqot va kattalar bilan hamkorlikda shakllanadi. Nutq rivojlangani sari bolaning tafakkuri ham ko‘rgazmalilikdan abstraktlikka o‘tadi. Ichki nutq va rejalashtirish funksiyasi bolaning o‘zini anglashini ta’minlaydi. Bolaning nutqini rivojlantirish — bu uning olamini kengaytirishdir. To‘g‘ri shakllangan nutq bolaning maktabda muvaffaqiyatli o‘qishi, tengdoshlari bilan til topishishi va jamiyatda o‘z o‘rnini topishi uchun kalit bo‘lib xizmat qiladi. Ota-onalar va pedagoglar bolaning har bir "chuvillashi" va "savoli" ortida ulkan aqliy mehnat yotganini anglashlari va bu jarayonga sabr va mehr bilan yondashishlari lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. (2019). *Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida*. O‘RQ-595-son. (42-48-betlar).
2. Vygotsky, L. S. (1934/1986). *Thought and Language*. Cambridge, MA: MIT Press. (118-125-pages).
3. G‘oziyev, E. G‘. (1994). *Yosh davrlari psixologiyasi*. Toshkent: O‘qituvchi. (72-78-betlar).
4. Davletshin, M. G. (2002). *Psixologiya va pedagogika*. Toshkent: O‘zbekiston. (88-94-betlar).
5. Piaget, J. (1926). *The Language and Thought of the Child*. London: Routledge. (142-150-pages).
6. Nishonova, Z. T. (2005). *Mustaqil fikrlash psixologiyasi*. Toshkent: Fan. (126-132-betlar).
7. Karimova, V. M. (2000). *Ijtimoiy psixologiya*. Toshkent: Fan. (105-110-betlar).
8. G‘oziyev, E. G‘. (2010). *Umumiy psixologiya*. Toshkent: Universitet. (115-122-betlar).
9. Elkonin, D. B. (1989). *Psixologiya obucheniya mladshego shkolnika*. Moscow: Znanie. (56-62-pages).
10. Slastenin, V. A. (2012). *Pedagogika va psixologiya*. Toshkent: Fan va texnologiya. (160-165-betlar).